

UDK:324

Gulchexra ERJANOVA,
Qoraqalpogiston qishloq xojaligi va agrotexnologiyalar instituti asisssenti
Email: ErjanovaG1503@gmail.com
Sevinch RAXMATULLOYEVA,
Qoraqalpogiston qishloq xojaligi va agrotexnologiyalar instituti talabasi

Falsafa fanlari nomzodi, dotsent J.Sagindikov taqrizi asosida

SHAXSNING XULQ-ATVORI, QADRIYATLARI, DUNYOQARASHI, SHAXSIY RIVOJLANISHI VA BOSHQA ODAMLAR BILAN MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHDA OILA TUZILISHINING ROLI

Аннотация

Ushbu maqolada shaxsning xulq-atvori, axloqiy qadriyatlar, dunyoqarashi, shaxsiy rivojlanishi va boshqa insonlar bilan munosabatlarini shakllantirishda oila tuzilishining ijtimoiy-psixologik roli chuqur tahlil qilinadi. Muallif oila ijtimoiy institut sifatida inson hayotidagi fundamental ta'sirini yoritgan holda, turli xil oila modellarning (an'anaviy, ajrashgan, qayta tuzilgan) bola ruhiyati va axloqiy ijtimoiylashuviga qanday ta'sir ko'rsatishini ilmiy asosda izohlaydi. Oila muhitidagi psixologik xavfsizlik, kommunikatsiya madaniyati, ijtimoiy rollar va hissiy qo'llab-quvvatlash omillari shaxsning kelajakdagi ijtimoiy moslashuvi, shaxslararo munosabatlari va axloqiy pozitsiyasini belgilovchi mezonlar sifatida tahlil etiladi. Maqolada oilaning madaniy-ma'naviy kapitali, qadriyatlar merosi va tarbiya metodlari orqali shaxs taraqqiyotiga qiladigan bevosita va bilvosita ta'siri ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Shaxs tarbiyasi, oila tuzilishi, xulq-atvor, qadriyatlar, dunyoqarash, psixologik xavfsizlik, kommunikatsiya madaniyati, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy rollar.

РОЛЬ СЕМЕЙНОЙ СТРУКТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ, ЦЕННОСТЕЙ, МИРОВОЗЗРЕНИЯ, ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ И ВЗАИМООТНОШЕНИЙ С ДРУГИМИ ЛЮДЬМИ

Аннотация

В данной статье глубоко анализируется социально-психологическая роль структуры семьи в формировании поведения личности, её нравственных ценностей, мировоззрения, личностного развития и взаимоотношений с другими людьми. Автор, рассматривая семью как социальный институт, освещает её фундаментальное влияние на жизнь человека и научно объясняет, как различные модели семьи (традиционная, распавшаяся, реконструированная) влияют на психику ребёнка и его нравственную социализацию. Психологическая безопасность в семейной среде, культура коммуникации, социальные роли и эмоциональная поддержка рассматриваются как важнейшие факторы, определяющие будущую социальную адаптацию личности, её межличностные отношения и нравственные установки. В статье раскрывается прямое и косвенное влияние семейного культурно-духовного капитала, наследия ценностей и методов воспитания на развитие личности.

Ключевые слова: Воспитание личности, структура семьи, поведение, ценности, мировоззрение, психологическая безопасность, культура коммуникации, личностное развитие, социальная адаптация, социальные роли.

THE ROLE OF FAMILY STRUCTURE IN SHAPING INDIVIDUAL BEHAVIOR, VALUES, WORLDVIEW, PERSONAL DEVELOPMENT, AND RELATIONSHIPS WITH OTHERS

Annotation

This article provides an in-depth analysis of the socio-psychological role of family structure in shaping an individual's behavior, moral values, worldview, personal development, and relationships with others. The author highlights the fundamental influence of the family as a social institution in a person's life and scientifically explains how different family models (traditional, divorced, restructured) affect a child's psyche and moral socialization. Psychological safety within the family environment, the culture of communication, social roles, and emotional support factors are examined as key determinants of future social adaptation, interpersonal relationships, and moral stance. The article also explores the direct and indirect impacts of the family's cultural and spiritual capital, the legacy of values, and educational methods on personal development.

Key words: Personality development, family structure, behavior, values, worldview, psychological safety, communication culture, personal growth, social adaptation, social roles.

Kirish. Insoniyat taraqqiyotining butun tarixi davomida oila har doim jamiyatning eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo'lib kelgan. Oila nafaqat biologik avlodning davomchiligini ta'minlovchi muhit, balki har bir insonning shaxsiyati, dunyoqarashi, axloqiy mezonlari, ijtimoiy munosabatlari va umuman hayotga bo'lgan qarashlarini shakllantiruvchi asosiy psixologik va sotsiokulturniy makondir. Ayniqsa, shaxsning ijtimoiylashuvi, ya'ni u boshqa insonlar bilan muomala qilishga tayyor bo'lgan ijtimoiy mavjudot sifatida shakllanishida oilaning tuzilishi va funktsionalligi beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv, axborot xurujlari va texnologiyalar tezkor rivojlanayotgan bir davrda oila institutining shakli, mazmuni va ichki mexanizmlari o'zgarib bormoqda. Shu bilan birga, shaxs tarbiyasidagi eng asosiy va ta'sirchan muhit sifatida oila o'zining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini yo'qotmagan. Zero, oiladagi munosabatlar, axloqiy qadriyatlar, mehnat va mas'uliyatga bo'lgan munosaba, tenglik va mehr-oqibat tuyg'ulari

bola ongida ilk bor aynan oilaviy makonda shakllanadi. Shuning uchun ham shaxsning xulq-atvori, ijtimoiy qadriyatlarga munosabati, shaxsiy rivojlanish sur'atlari va jamiyat bilan integratsiyalashuvi to'g'ridan-to'g'ri oila muhitiga bog'liqdir.

Adabiyotlar sharhi. Axmedovanning fikricha [1], oila insonning ruhiy shakllanishida asosiy ijtimoiy maydon bo'lib xizmat qiladi. U oilani shaxsning dastlabki psixologik ijtimoiylashuvi, axloqiy tasavvurlari va hayotiy qadriyatlarining shakllanishida fundamental omil sifatida baholaydi. Axmedova, ayniqsa, oila ichidagi psixologik muhit — mehr, e'tibor, quvnoqlik, ishonch kabi hissiy omillar bolaning sog'lom shaxs bo'lib kamol topishida beqiyos rol o'ynashini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlari oiladagi zo'ravonlik va e'tiborsizlik bola shaxsiyatiga qanday salbiy ta'sir ko'rsatishini amaliy misollar orqali ochib beradi. Jo'raev va Mavlonovning fikricha, shaxs jamiyatning ijtimoiy mahsuli bo'lishi bilan birga, uni faol qayta shakllantiruvchi subyektdir [2]. Ular shaxs va jamiyat o'rtasidagi

o'zaro bog'liqlikda oilaning o'rni haqida to'xtalar ekan, oilani "ijtimoiylashuvning birinchi bosqichi" sifatida ataydilar. Ularning nuqtayi nazaricha, oila tuzilishi va ichki ijtimoiy rollar taqsimoti shaxsning keyingi ijtimoiy munosabatlar va xulq-atvor me'yorlarini qabul qilishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Mualliflar, ayniqsa, jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, gender roli va madaniy kapitalning oilada shakllanishini asosiy sotsiologik indikator sifatida ko'rsatadilar. Rasulovanning fikricha [3], bola axloqiy qadriyatlar tizimini avvalo oilada o'zlashtiradi. U oilaviy muhitda beriladigan tarbiya usullarini (masalan, rag'batlantirish, izohlash, o'rnak bo'lish) bolaning ijtimoiy qadriyatlarga munosabatini belgilovchi psixopedagogik asos deb hisoblaydi. Rasulova oilaviy namuna (model)ning ta'sirini alohida ta'kidlaydi – ya'ni bola o'zining kelajakdagi xatti-harakatlarini ko'p hollarda ota-onaning hozirgi fe'l-atvoriga tayanib shakllantiradi. Uning fikricha, axloqiy sifatlarining barqaror shakllanishi uchun oila ichidagi muloqot sifati va ota-onaning pedagogik madaniyati hal qiluvchi omillardandir. Karimovanning fikricha [4], oila jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning ichki tuzilishi va funksiyalariga tashqi omillar (ishsizlik, migratsiya, gender tengsizlik) kuchli ta'sir o'tkazadi. U oilaning sotsiologik strukturalari – ya'ni ierarxik tuzilishi, rollar bo'linishi, avtoritetlar dinamikasi – bolalarning shaxsiy dunyoqarashi va qadriy orientatsiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Karimova shuningdek, zamonaviy oilaning transformatsion tendensiyalarini ko'rsatib, oilaviy inqiroz holatlari shaxs psixologiyasiga qanday xavf tug'dirishi haqida tahliliy dalillar keltiradi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Xulq-atvor – bu insonning o'zini tutish uslubi, jamiyatdagi qoidalarga amal qilishi, ijtimoiy vaziyatlarga qanday reaksiya bildirishidir. Bu ko'rinishlar, odatda, bolalikdan boshlab tarbiyalanadi. Ota-onaning kundalik hayotdagi harakati, nutqi, muammolarga munosabati, mehnatga yondashuvi, boshqalarga nisbatan sabr-toqatli yoki tajovuzkor munosabati — bularning barchasi bola ongiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, bola ilk yoshlarida o'zini atrofidagi kattalar, eng avvalo, ota-onasi orqali idrok qiladi. Agar ota-ona o'zaro hurmat, mehr, sabr, mas'uliyat tamoyillari asosida yashasa, bu holat bolada mustahkam axloqiy pozitsiyaning shakllanishiga olib keladi.

Oilalarning xulq-atvor me'yorlarini o'rgatishning birlamchi maktabi sifatida harakat qiladi. Avvaliga bu me'yorlar ongiz ravishda taqlid orqali, so'ngra esa mustaqil ongli ravishda o'zlashtiriladi. Agar bola oilada hamkorlik, izzat-hurmat, halollik, adolat kabi qadriyatlar asosida tarbiyalansa, bu uning ijtimoiy xatti-harakatida aks etadi. Aksincha, oilaviy ziddiyatlar, zo'ravonlik, e'tiborsizlik mavjud bo'lgan muhitda ulg'aygan bola tajovuzkor, befarq yoki ichki beqaror shaxsga aylanishi ehtimoli yuqoriroq bo'ladi.

Qadriyatlar – bu inson hayotining yo'nalishini belgilovchi ichki tamoyillar bo'lib, ularning manbai ko'p hollarda oilaviy an'analar, diniy-falsafiy qarashlar va madaniy kodlar bilan bog'liq. Ota-onaning milliy qadriyatlarga munosabati, til va madaniyatga hurmati, vatanparvarlik ruhi, mehr-oqibatli munosabatlar – bularning barchasi bola shaxsiyatida ildiz otadi. Oilada kitobxonlik, mehnatsevarlik, poklik, kattalarga hurmat, hayoshlik kabi qadriyatlar ustuvor bo'lsa, bola o'z hayot falsafasini shular asosida quradi.

Dunyoqarash esa insonning tashqi dunyo haqidagi umumiy tasavvuri, mavjud hodisalarga beriladigan ichki bahosi, hayot maqsadlariga bo'lgan yo'nalishidir. Oila bu tasavvurlarni muayyan shaklga keltiruvchi ijtimoiy muhitdir. Ota-ona dunyoni qanday ko'rsa, u bilan qanday munosabatda bo'lsa, bolaga ham shunday idrok yetkaziladi. Bu esa bola hayotiga nisbatan umidli, pozitiv yoki aksincha – pessimistik, xavotirli munosabat shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Oilaning ijtimoiy-ma'naviy kapitali yuqori bo'lsa, ya'ni unda madaniy faoliyat, kitob o'qish, san'at, tarixiy bilimlar rivojlangan bo'lsa, bola dunyoqarashi keng, fikrlovchi, tahlil qiluvchi shaxs sifatida voyaga yetadi.

Shaxsiy rivojlanish – bu insonning o'z-o'zini anglash, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish, maqsadlarga erishish, psixologik barqarorlik va ijtimoiy faoliyatdagi o'sishini ifodalaydi. Bola bu yo'ldagi ilk qadamlari bilan aynan oilada tanishadi. Ota-ona

tomonidan bolaning har bir harakati, tashabbusi, fikri qadrlansa — unda o'ziga bo'lgan ishonch ortadi. Mustaqil fikrlashga yo'l beriladigan, har bir xatolik muhokama yo'li bilan tushuntiriladigan oila muhitida ulg'aygan bola tanqidni to'g'ri qabul qiladi, o'z ustida ishlashga intiladi, muammolarga kreativ yondasha oladi.

Shuningdek, shaxsning boshqa insonlar bilan munosabat qurish qobiliyati ham oilada shakllanadi. Bola ota-onasi, opa-ukalari, bobo-buvi, yaqin qarindoshlari bilan bo'lgan muloqotda muomala me'yorlarini, mehr-shafqat, kechirimlilik, hamdardlik, adolat, murosas, kompromiss kabi muhim ijtimoiy kompetensiyalarni o'zlashtiradi. Oilada berilgan bu ijtimoiy "sarmoya" bola maktab, do'stlar va keyinchalik ish jamoasida ham muvaffaqiyatli integratsiyalashiga xizmat qiladi.

Natijalar. Oila – strukturaviy jihatdan turlicha shakllarga ega bo'lgan murakkab ijtimoiy tizimdir. An'anaviy yadro oilalar (ota, ona va farzandlar) bilan bir qatorda keng oilalar (bobo, buvi, amakilar, tog'alar ishtirok etadigan turlar) ham mavjud. Shuningdek, so'nggi yillarda jamiyatda ajrashgan, yolg'iz ota yoki onalar rahbarligidagi oilalar, qayta tuzilgan (rekonstruktiv) oilalar, nikohsiz birga yashash holatlari ko'p uchramoqda. Har bir oila modeli farzandning ruhiy-psixologik rivojlanishiga turlicha ta'sir ko'rsatadi.

An'anaviy to'liq oilada bolalar odatda hissiy jihatdan barqarorroq bo'ladi, chunki ular ikki ota-onaning muvozanatli mehr-muhabbati va o'zaro muloqoti doirasida ulg'ayadilar. Bu kabi oilalarda bola hayotiy rollarni (masalan, erkak va ayol o'rni, rahbarlik va itoat etish o'rtasidagi muvozanatni) tabiiy holatda idrok etadi. Keng oilalarda esa avlodlararo qadriyatlar uzviylik ta'minlanadi – ya'ni farzand nafaqat ota-onasi, balki bobo-buvi, katta akalar, xolalar orqali ham axloqiy va ijtimoiy tajriba bilan tanishadi.

Ammo hozirgi zamon oilalarining shakli o'zgarishlari – ajrashgan ota-onalar oilasi yoki bitta ota yoki onaning rahbarligidagi oilalar – shaxsning psixologik portretiga muayyan ta'sir ko'rsatadi. Bu holatlarda bolada ichki bo'shliq, e'tiborga chanoqlik, rol noaniqligi, tengdoshlari bilan ijtimoiy tenglashish muammolari vujudga kelishi mumkin. Biroq bu holatlarni ijobiy yo'nalishga o'zgartirishning imkoniyatlari mavjud bo'lib, bu ota-onaning pedagogik savodxonligi, ota-onalar o'rtasidagi madaniy ajralish, hissiy ehtiyojlarni to'ldirish mexanizmlaridan to'g'ri foydalanishga bog'liq.

Oiladagi ijtimoiy rollar taqsimoti shaxs shakllanishida juda katta ahamiyatga ega. Bola oilada qanday rol o'ynayotganini his qiladi: u kerakmi, e'tiborlimi, muhimmi, yoki befarq va nazoratsizmi? Farzand o'zini doimiy e'tibor markazida his qilsa, unda o'ziga ishonch, tashabbuskorlik, liderlik, tanqidni fikrlash va qaror qabul qilishga qobiliyatli shaxs rivojlanadi. Aksincha, e'tibordan chetda qolgan yoki doimiy tanqid ostida yashovchi bolalar befarq, ichki tortinchoq, yoki tajovuzkor shaxsga aylanishi ehtimolga yaqin.

Oiladagi psixologik xavfsizlik muhitini ta'minlash – bu shunchaki zo'ravonlik yo'qligi emas, balki har bir a'zoning fikri qadrlanishi, his-tuyg'ulari e'tiborga olinishi, hissiy qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lishidir. Bunday oilalarda bola o'zini erkin ifoda eta oladi, qarorlar qabul qilishda ishtirok etadi, muvaffaqiyatlari quvonch bilan qabul qilinadi, xatolari esa jazoga emas, tarbiyaga aylantiriladi.

Ayniqsa, yosh bolalar uchun bu muhit intellektual salohiyatni ochish, mustaqil fikrlash va shaxsiy qarorlar qabul qilishga asos yaratadi. O'zini tinglashadi, tushunishadi, qadrlashadi degan ishonch bilan ulg'aygan shaxs jamiyatga ham ijobiy, ishonchli va ijtimoiy faol shaxs sifatida kirib boradi.

Shaxsning boshqa odamlar bilan bo'lajak munosabati avvalambor oiladagi ichki muloqotdan kelib chiqadi. Agar oilada muloqot o'zaro eshitish, hurmat, yumshoq ohang, bag'rikenglik tamoyillariga asoslangan bo'lsa, bola muloqotning bu shaklini normal me'yor sifatida qabul qiladi. Keyinchalik u maktabda, ko'cha-do'stlar muhitida, kasbiy jamoada ham murosali, sabrli, tinglay oluvchi, tushuntira oluvchi shaxs bo'lib yetishadi.

Ammo oiladagi muloqot tajovuzkor, buyruqbozlikka asoslangan, kritik, hayqiriq va urush-janjallar bilan kechsa, bola bu uslubni me'yor deb qabul qiladi. Bu esa shaxsning keyingi ijtimoiy hayotida yaqin munosabatlar o'rnatishda, insofli

muomala qilishda, ijtimoiy konfliktlarni hal etishda muammolar keltirib chiqaradi.

Ota-onaning bolani eshitishi, his qilishga urinishlari, qiziqishlarini tushunishga intilishi - bu murakkab psixologik jarayon bo'lsa-da, shaxsning ijtimoiy barqarorlik asoslarini mustahkamlaydi. Shu sababli, oiladagi kommunikatsiya madaniyati nafaqat axloqiy tarbiyaning, balki psixologik sog'lomlik va ijtimoiy moslashuvchanlikning tayanchidir.

Xulosa va munozara. Oila - bu inson hayotidagi eng birlamchi, eng asosiy va eng ta'sirchan ijtimoiy institutdir. Shaxsning xulq-atvori, qadriyatlari, dunyoqarashi, shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlarining shakllanishida oila

muhitining o'rni beqiyosdir. Oiladagi sog'lom psixologik muhit, ijtimoiy tenglik, axloqiy saboqlar, ma'naviy-ruhiy yondashuvlar insonning keyingi hayotida muvaffaqiyatli, barqaror va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlaydi.

Shu sababli, zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimi o'z faoliyatini oila bilan uzviy aloqada olib borishi, ota-onalarni pedagogik jihatdan tayyorlash, oilaviy qadriyatlar targ'ibotini kuchaytirish orqali jamiyatning sog'lom ijtimoiy-madaniy poydevorini barpo etishi zarur. Oila - bu jamiyat ko'zgusi, uning sifati esa butun kelajak avlodning shaxsiy fazilatlari bilan bevosita bog'liqdir.

ADABIYOTLAR

1. Axmedova, N. Sh. Oila va yoshlar muammolari: ijtimoiy-psixologik yondashuv. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 212 b.
2. Jo'raev O. T., Mavlonov, T. S. Shaxs va jamiyat: sotsiologik yondashuv. – Toshkent: Ma'naviyat, 2016. – 188 b.
3. Rasulova, M. M. Bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirishda oilaning o'rni. // Pedagogik ta'lim: muammo va yechimlar. – 2020. – №4. – B. 91–94.
4. Karimova, R. T. Oila sotsiologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 240 b.
5. Juraeva, D. T. Shaxs taraqqiyotida ijtimoiy muhit va oilaning ta'siri. // O'zbekiston fanlari akademiyasi axborotnomasi. – 2019. – №2. – B. 55–59.
6. Xudoyberganov, N. H. Inson psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2021. – 296 b.